

Ko e ohí 'i Aotearoa New Zealand

Fakamatala to'oto'o konga lalahi

Neongo 'oku fai e lelei tahá ke fakapapau'i 'oku tonu 'a e fakamatala 'oku 'oatu 'i he tohi ni, 'oku fakamahino atu 'e he potungāue Te Tāhū o te Ture - Ministry of Justice 'oku 'ikai ko honau fatongia ke fakapapau'i 'oku tonu, hala, pe 'ikai ke fakakau, pe ko ha fa'ahinga tōnounou, pe ko ha fehālaaki, pe maumau 'i he fakamatala; pea 'e 'ikai ke nau tali ha fa'ahinga 'eke mei ha taha pe ko ha kautaha na'a nau fili ke nau fakafalala ki he fakamatalá ni.

ISBN 978-0-478-32495-2

Pulusi 'e he potungāue Ministry of Justice

Sune 2021© Crown Copyright

Potungāue Ministry of Justice

The Justice Centre, 19 Aitken Street

SX10088, Wellington

New Zealand

T +64 4 918 8800

F +64 4 918 8820

E info@justice.govt.nz

W www.justice.govt.nz

'Oku mau fie'ilo meia koe

'Oku mau fie'ilo ki ha'o lau ki he lao ohi (adoption law) lolotongá pea mo ha'o fakakaukau ki he anga ha'a ne tu'u ki he kaha'u 'E faka'aonga'i 'a ho'o fakakaukau ke tokoni ki hono fa'u ha fa'unga mo ha fokotu'utu'u ngāue ke liliu'aki 'a e lao.

Ko e founga ke 'omai'aki ho'o lau

Ko e fakamatala to'oto'o konga lalahi ko 'ení ko hono fakanounou'i pe ia 'o e fakamatala kakato 'o e ngaahi alēlea kuo 'osi fai 'o fekau'aki mo e tūkunga 'o e lao ohí mo hono ngāue'aki. 'Oku fakamahino atu ai 'a e 'uuni me'a ke kei tauhi 'aki pe 'a e laó 'o 'ikai ke liliu, pea mo 'eke atu ke fai ha'o lau ki he ngaahi fokotu'utu'u ki hano liliu'aki 'o e lao.

Ko e tatau 'o e fakamatala kakató 'oku mau ia 'i he uepisaiti 'a e Adoption Law Reform www.justice.govt.nz/adoption-law-reform.

'E lava pe ke fakahoko 'onilaine mai ho'o laú 'aki hano fakafonu 'a e foomu 'oku ma'u atu 'i he <https://consultations.justice.govt.nz/policy/adoption-law-reform/>

Pe ko hono hiki tohi ho'o fokotu'u fakakaukau 'o 'imeili'i mai ki he adoptionlaw@justice.govt.nz pe ko ho'o meili'i mai ki he tu'asila ni:

Adoption Law Reform
Ministry of Justice
Free Post 113
PO Box 180
Wellington 6140

Kapau 'oku 'i ai ha'o fehu'i fekau'aki mo e fakamatala to'oto'o konga lalahi ni pe ko e ngāue 'oku fai 'e he Adoption Law Reform, kātaki 'o fetu'utaki ki he adoptionlaw@justice.govt.n

'Oku ma'u atu e tatau 'o e fakamatala to'oto'o konga lalahi ni kuo 'osi liliu ki he ngaahi lea kehekehe 'o kau ai e Te Reo Māori 'i he uepisaiti Adoption Law Reform 'oku hā atu 'i 'olunga.

Ko e 'aho 'oku tāpuni ki ai 'a ho'o vahevahe fakakaukau

Ko e 'aho 'oku tāpuni ki ai ko e **5 efiafi, Tusite, 31 'Akosi 2021**. Ka 'i ai ha ngaahi fokotu'u fakakaukau 'e fakahū tōmui mai he 'aho ko iá 'e fai pe hano vakai'i taautaha pē 'e tali ke fakakau pe 'ikai.

Ko e hono Malu'i Fakalao 'o e Ngaahi Fakamatala

Kataki 'o fakatokanga'i ange ko ho'o ngaahi fokotu'u fakakaukaú 'e malava 'o tukuange ke 'ataa ki he Tahu 'o te Ture - Ministry of Justice 'o ka nau fiema'u 'i he malumalu 'o e lao Official Information Act 1982. 'E lava 'o malu'i ke 'oua 'e tukuange ha ngaahi fakamatala fakafo'ituitui 'i he malumalu 'o e Lao, 'o kau ai 'a ho hingoa mo e tu'asila. Kapau he 'ikai te ke loto ke tukuange ki tu'a ha ngaahi fakamatala te ke 'omai, kātaki 'o fakahā ke mahino 'aupito mo 'omai ha 'uhinga ki ai. Hangē ko ha ngaahi fakamatala te ke loto ke malu'i koe'uhi 'oku mātu'aki pelepelengesi kiate koe. 'E mātu'aki tokanga 'aupito 'a e potungāue Te Tāhū o te Ture - Ministry of Justice ki ho'o ngaahi 'uhingá 'i he taimi tenau fai ai ha tali ki he me'a 'oku ke loto ki ai.

'Oku pule'i 'e he lao Privacy Act 2020 'a e founa 'oku faka'aonga'i 'e he Potungāué ki hono tānaki, tauhi, faka'aonga'i mo vahevahe atu 'a e ngaahi fakamatala fakafo'ituitui fekau'aki mo koé pea mo e fakamatala te ke 'omai. 'Oku 'i ai 'a ho'o totonu ke 'oatu ke ke fakatonutonu ha ngaahi fakamatala fakafo'ituitui fekau'aki mo koe.

Te Tāhū o te Ture - Ko e tu'utu'uni kakato ki hono malu'i e ngaahi fakamatala fakafo'ituitui 'a e Ministry of Justice 'oku ma'u ia 'i he https://consultations.justice.govt.nz/privacy_policy/

Talateu

Ko e Adoption ko hono ohi hake ia ha fānau 'e ha taha pe ongo mātu'a ke hoko ko e fānau fakalao, mavahe mei he ongo mātu'a totonu na'a na fanau'i ia. Ko e lahi taha 'o hono ohi 'o e fānau 'i Aotearoa New Zealand na'e hoko ia he ngaahi ta'u 'o e fitungofulu tupu, 'a ia ne ofi he longai fānau ohi 'e 4000 he ta'u kotoa. Ki mui ni mai kuo faka'au ke tokosi'i ange 'a e ohí 'i Aotearoa ni, he na'e fe'unga pe mo e longai fānau 'e toko 125 na'e fakangofua 'e he New Zealand Family Court 'i he 2020 ke ohi.

Ko e lao ohi fānau 'i Aotearoa New Zealand, 'a e Adoption Act 1955, kuo laka atu he ta'u 65. Kuo 'ikai ke kei tuha 'a e laó ni pea mo e tūkunga totonu 'o e sosaieti 'o Aotearoa he lolotonga ni, kae pehē ki he ngaahi tō'onga ohi 'i onopoo ni, pea 'oku 'ikai foki ke ne fakamu'omu'a e ngaahi totonu 'a e fānau. Kuo lahi hono faka'aonga'i 'o'ona e lao ohí he lolotonga ni 'aki e ngaahi 'uhinga na'e 'ikai ke fakakaukau'i ia 'i he taimi na'e fa'u ai. 'O hangē ko 'eni, kuo faka'aonga'i 'a e ohí ke fokotu'u ai ha vā fakalao 'o ha ongo tauhi fānau pea mo ha fānau na'e fā'ele'i 'i he funga ko e salokesi (surrogacy 'a ia ko e loto ia 'o e fefine ke ne fā'ele'i ha fānau pea foaki ia ki ha taha/ni'ihi kehe ke nau hoko ko e mātu'a ia 'a e fānau ko ia).

Ko e lahi taha 'o e ohi he lolotonga ní ko e fai ia 'i tu'apule'anga, pē mei ha fonua kehe pea tali ia 'i Aotearoa ('o fakalahi 'aki ia 'a e ohi 'e 125 na'e fakahoko 'e he New Zealand Family Court 'i he ta'u kuo'osi). 'Oku kau heni 'a e ohi na'e fai 'i he ngaahi fonua 'oku nau kau 'i he Hague Convention Contracting States, pea mo e ngaahi fonua na'e 'ikai ke nau kau ki ai. Ko e ohi na'e fakahoko he ngaahi fonua 'o e Pasifiki 'oku lahi taha 'a hono tali 'i Aotearoa. 'I he ngaahi keisi 'e ni'ihi, ko hono tali 'o e ohi he 'ū fonua 'i tu'apule'angá na'e tupu ai 'a e hoha'a lahi koe'uhi ko e ngaahi fakatu'uāmaki 'e ala hoko makatu'unga he 'ikai ke fenānāpasi lelei 'a 'enau ngaahi lao ki hono malu'i 'o e fānau pea mo ia 'oku ngāue'aki 'i Aotearoa New Zealand ni.

'Oku lava 'e he ohí 'o fakatupu ha uestia lalahi mo tu'uloa 'i he mo'ui 'a kinautolu kotoa pe 'oku nau felāve'i tonu ai, kae tautautefito ki he fānau 'oku ohi. 'Oku lava ke uestia ai kinautolu 'i he ngaahi founa 'oku mātu'aki mahu'inga ki he 'enau mo'ui 'o hangē ko e tō'onga mo'ui fakafonua pea mo 'enau lea. Kae tautautefito ki he fānau Māori kuo ohi ki ha fāmili 'oku 'ikai ko ha Māori, 'o hoko ai ha motuhia 'a e fānau mei he tō'onga mo'ui mo e 'ulungaanga Māori, whakapapa pea mo e whenua foki. 'Oku lava ke tukufakaholo 'a e fa'ahinga a'usia 'o e femotumotuhi faka'ulungaanga ko iá mei he to'utangata ki he to'utangata.

Ko e ngaahi liliu 'oku hoko 'i he 'etau mahino'i 'a e founa ohi lelei tahá pea mo e ola 'oku hoko mei a'oku ne uestia e anga 'etau fakafeangai ki he ohí he lolotonga ni. Ko e lahi taha 'o e ohi he ngaahi 'ahó ni 'oku tukuange pe ke 'atā 'open' - 'a ia 'oku fakafaingofua'i pe ke fetu'utaki mo e tauhi vā 'o e fānau ohí pea mo 'enau mātu'a totonu, fāmili mo e whānau.

'Oku mau lolotonga vakai'i lelei 'a e lao ohí koe'uhi ke sio ki ha lao ohi 'oku malu mo hao pea 'oku ne poupoua 'a e kotoa 'o kinautolu 'oku nau pikinga ki ai. 'Oku mau fokotu'u ke 'ave 'a e totonu 'a e fānau ke uho'aki 'a e lao fo'ou, pea fakapapau'i 'oku ne poupoua lelei mo ne faka'atu'i 'a e ngaahi fiema'u 'a kinautolu kotoa 'oku kaunga ki a'oku kau ai 'a e tō'onga mo e 'ulungaanga fakafonua foki.

Te mau vakai'i fakaleleipe 'e fiema'u ke tali 'e he lao ohí 'a e tu'unga fakalao 'a e ohi fānau 'a e kainga Māori 'oku 'iloa ko e whāngai ('a ia ko hono tokanga'i 'o ha fānau 'e ha fāmili pe whānau). Te mau toe sio foki ki ha ngaahi founa ke fakalelei'i 'aki 'a e founa ohi 'o ha fānau na'e fā'ele'i 'i he founa salokesi.

Ne fuoloa pe 'a e toutou feinga ke liliu 'a lao ohi 'a Aotearoa New Zealand ni. 'Oku mau hounga'ia foki he ngāue na'e fai 'e kinautolu na'a nau taukave'i ke fakalelei'i 'a e ohí 'i he ngaahi ta'u lahi. 'Oku mau fakamālō'ia mo kinautolu na'a nau kau mai 'i he ngāue na'e fai 'e he pule'angá he ngaahi ta'u kuo hilí ke fakakaukau'i ke liliu 'a e lao ki he ohi. 'Oku tokoni lahi 'aupito 'a e ngāue na'e 'osi fakahoko he kuohilí ke mau lava 'o sio atu ai ki he kuohili pea ke ne tataki 'a e fokotu'utu'u 'o e lao ohí mo hono ngaahi tu'utu'uni 'i he 'ahó ni.

Ko e fakamatala to'oto'o kongā lalahi ko ení 'oku ne folofolahi mai e lao ohi 'a Aotearoa New Zealand pea mo ne 'omai e tu'unga fakalūkufua 'o e 'ū kaveinga ke fai ha tokanga ki ai 'i he lao lolotonga. Ko e to'oto'o kongā lalahi eni 'o e pepa fakamatala kakato, *Adoption in Aotearoa New Zealand*. Ko e pepa fakamatala kakató 'oku toe fakaikiiki ange ia, 'o kau ai 'a e ngaahi fokotu'u fakakaukau ki he founa ke liliu'aki 'a e lao. Te ke lava ma'u atu ha tatau 'o e tohi fakamatala kakató 'i he uepisaiti 'a e Adoption Law Reform www.justice.govt.nz/adoption-law-reform/

'Oku mau fie'ilo meia koe ki ha'o ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e tu'unga totonu ke 'i ai e lao ohí pea mo hano filio'i ke tuha mo taau mo e nofo 'a Aotearoa he 'ahó ni

Ko e ngaahi taumu'a 'o hono vakai'i fakalelei 'o e lao ohí 'i Aotearoa

---

Ko e ngaahi taumu'a eni na'e fa'u ke tokoni ki hono fatu ke lelei ange 'a e lao ohí 'i Aotearoa. 'E ngāue'aki ia ke tataki'aki mo fakakaukau'i 'aki 'a e ngaahi fokotu'u ki hano liliu.

- Ke fakafa'ou mo fakatahataha'i 'a e lao ohi 'o Aotearoa New Zealand ke tuha mo e ngaahi ouau ohi 'o e kuonga ni, matatali e ngaahi fiema'u 'a e kakai 'o e fonuá pea ke lava 'o fenānāpasi lelei mo e ngaahi tefito'i kaveinga 'o e ngaahi lao 'oku ne pule'i 'a e mo'ui 'a e fānau.
- Ke fakapapau'i ko e totonu 'a e fānaú 'oku uho'aki ia 'a e lao ohi 'o Aotearoa New Zealand pea mo hono fakahoko, pea mo e totonu 'a e fānau, ko 'enau ngaahi fiema'ú pea mo e tūkunga totonu 'oku malu'i mo fakamu'omu'a ia 'i hono kotoa 'o e ngaahi ouau ohi, 'o kau ai 'a e totonu ke 'ilo pe ko hai ia (right to identity) pea pehē ki he 'enau malava 'o ma'u e ngaahi fakamatala tonu fekau'aki mo kinautolu.
- Ke fakapapau'i ko e 'ū lao ohí mo hono faka'aonga'i 'oku tuha mo e ngaahi felotoi 'oku tu'utu'uni 'e he te Tiriti o Waitangi, pea ho'ata mei ai 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tefito'i kaveinga totonu 'o e tō'onga mo e 'ulungaanga fakafonua, 'o tautautefito ki he tikanga Māori.
- Ke fakapapau'i 'oku faingamālie mo fe'unga 'a e tokoni mo e 'ū fakamatala 'oku 'atā ki a kinautolu tenau fiema'u, mei hono fatu 'o a'u ki he kakato 'o ha kole ohi, 'o kau ai mo e 'ū fakamatala fekau'aki mo ha ohi na'e 'osi fakahoko kimu'a.
- Ke fakalelei'i e taimi, fakamole mo e falala'anga 'o hono fakahoko e ohi 'o ha fānau ne fā'ele'i 'i he founga salokesi, pea 'i he taimi tatau ke fakapapau'i ko e 'ū totonu mo e fiema'u 'a e fānau peheé 'oku faka'apa'apa'i.
- Ke fakapapau'i 'oku tauhi pau 'e Aotearoa e kotoa 'a hono ngaahi fatongia fakavaha'a pule'anga, tautautefito ki he UN Convention on the Rights of the Child pea mo e Hague Convention 'on the protection of Children pea mo e Co-operation in Respect of Intercountry Adoption.

Ko e hā 'a e ohi?

Ko e ohi 'i Aotearoa New Zealand 'oku fakahoko ia 'i he malumalu 'o e Lao 'e 3. Ko e kotoa 'o e ohi fānaú 'i Aotearoa 'oku fakahoko ia 'i he malumalu 'o e fa'unga ko eni, ka 'oku lava pe ke fakangaloku 'a e laó 'i he taimi 'oku faka'aonga'i ai.

Ko e Lao Adoption Act 1955 'oku ne fokotu'utu'u 'a e kongalahi 'o e lao ohi fakalotofonua 'a Aotearoa New Zealand, ka 'oku huluni ai mo e fanga ki'i 'elemeniti fakavaha'apule'anga.	Ko e Lao Adult Adoption Information Act 1985 'oku ne fokotu'utu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e founga 'e lava ai 'a kinautolu kuo 'osi ohi fakataha mo 'enau mātu'á ke nau ma'u ngofua ki he 'enau 'ū fakamatala.	Ko e Lao Adoption (Intercountry) Act 1997 'oku ne fokotu'utu'u 'e ia e lao ki he ohi 'e ni'ihi 'oku nofo pe 'a e fānau ohí 'i he fonua kehe pea nofo mo kinautolu 'oku nau kole ohí 'i he fonua kehe. 'Oku ne faka'atā ke lava 'o fakahoko e tu'utu'uni 'o e Hague Conventdion on the Protection of Children and co-operation in Respect of Intercountry Adoption ('a ia 'oku ui fakanounou ko e 'Hague Convention).

'Oku fakangofua 'i he laó 'a e fa'ahinga ohi 'e 3:

- Ko e ohi fānau fakalotofonua (Domestci adoptions), 'a ia 'oku nofo fakataha pe 'a e fānau 'oku ohí pea mo e mātu'a ohí 'i Aotearoa.
- Ko e ohi fānau mei Tu'apule'anga (Overseas adoptions), 'a ia 'oku nofo fakataha pe 'a e fānau 'oku ohí mo e mātu'a ohí 'i tu'apule'anga.
- Ko e ohi fānau Fakavaha'apule'anga (Intercountry adoptions), 'a ai ko e fānau 'oku ohí pea mo e mātu'a ohí 'oku nau nofo he ongo fonua kehekehe 'e 2. Ko e ohi Fakavaha'apule'angá 'oku lava ke fakahoko ia 'i he malumalu 'o e Hague Convention, pe 'i tu'a 'i he founga ko ia.

Lao Fakavaha'apule'anga

'Oku 'i ai 'a e ngaahi felotoi fakavaha'apule'anga 'oku fakakau ki he konga 'o e lao ohí 'i Aotearoa New Zealand. 'Oku kau ai, ka 'oku 'ikai fakangatangata pe ia, ki he:

- [United Nations Convention on the Rights of the Child](#) ('the Children's Convention')
- [Hague Convention on the Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption](#)
- [United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples](#)
- [United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.](#)

'Oku faka'uhinga'i 'e he Children's Convention 'a e fānau 'oku ohí ko ha tokotaha 'oku si'i hifo he ta'u 18. 'Oku mahu'inga makehe ange 'a e Children's Convention 'i he lao fekau'aki mo e fānau he 'oku hā ai 'a e ngaahi totonu kehekehe 'a e fānau.

Ko e toenga 'o e ngaahi founa kehe

Ko e ohí ko e taha pe ia 'o e ngaahi founa fakalao ke lava 'o tauhi'aki 'a e longa'i fānau 'i Aotearoa. Ko e taha ia 'o e ngaahi founa 'oku malava ai ke tauhi ha fānau, he 'oku 'i ai 'a e hono iku'anga fakalao 'oku ta'emaue'i.

Ko e lao Care of Children Act 2004 pea mo e Oranga Tamariki Act 1989 'oku hā ai 'a e ngaahi fakatātā ki he ngaahi founa tauhi fānau kehe 'oku lava ke fakahoko, 'o kau ai 'a e fa'ahinga kehekehe 'o e tauhi fakalao pe 'guardianship' pea mo e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá ko e 'parenting orders'. Ko e 'ū fakamatala ki he kehekehe 'o e founa tauhi fānau 'oku 'oatu ia 'i he ongo uepisaiti 'oku hā atu 'i lalo:

- Tauhi fānau (parenting) pea mo e tauhi fānau fakalao (guardianship) 'i he uepisaiti 'a e Tāhū o te Ture - Ministry of Justice: www.justice.govt.nz/family/care-of-children/parenting-and-guardianship/
- Ko e 'ū kehekehe hono tokanga'i e fānau 'i he uepisaiti Oranga Tamariki - Ministry for Children: www.orangatamariki.govt.nz/caregiving/types-of-caregiving/

Te Tiriti o Waitangi - ko e Treaty of Waitangi

Ko e Te Tiriti o Waitangi - the Treaty of Waitangi ko ha aleapau fakakonisitutone ia ne tanupou 'aki 'a Aotearoa. 'Oku fokotu'utu'u mo tataki 'e he Te Tiriti 'a e vā 'o e kakai Māori pea mo e Kalauní. 'Oku 'omai 'e he Te Tiriti ha toe faingamālie ki hano vakai'i e tu'unga taau 'o e lao ki he lao ohi lolotonga 'i Aotearoa New Zealand. Ka 'i ai ha ngaahi liliu ki he lao ohí kuopau ke fakafelāve'i 'a e Te Tiriti ki ai koe'uhi ko ha uesia te ne fakatupu ki he kakai Māori.

'Oku mau fie'ilo ki ho'o fakakaukau ki he founa 'e lava ai ke fakakakato'aki 'e he Kalauní 'a hono ngaahi fatongia ki he kakai Māori 'i he malumalu 'o e Te Tiriti 'o fekau'aki mo e lao ohi.

Ko e taumu'a 'o e ohi

'Oku 'ikai ke fakahā mahino mai 'e he lao lolotongá pe koe hā 'a e ohi, pe ko e fē 'a e taimi ke faka'aonga'i ai. 'I he 'ene peheé 'e hoko ai e ta'efemahino'aki pe ko e fē ko aa e taimi ke fakahoko ai. Kuo ngāue'aki e ohí ia 'i he ngaahi 'uhinga kehekehe, 'o kau ai ke:

- 'ave ha fānau 'o foaki 'aupito ki ha fāmili pe whānau
- fakapapau'i ko ha fānau 'oku 'ikai lava ke tauhi 'e he mātu'a, neongo pe ko e hā 'a hono 'uhinga, 'e lava ke tokanga'i mo tauhi ia 'i ha 'ātakai fakafāmili 'oku malu mo hao ai 'ene mo'ui.
- fakapapau'i 'e lava ke hoko 'a e fānau ko iá ko ha 'ea (heir) ki ha koloa 'a e fāmili 'oku ohi ki aí mo e whānau
- foaki e fānau ma'a ha ongo mātu'a, neongo pe ko e hā 'a hono 'uhinga, 'oku 'ikai ke na fanau.

- fakatokanga'i fakalao 'a e fehokotaki ha fānau ki ha tokotaha tauhi ko ha 'step-parent' pe ko e 'foster parent'
- hiki e totonú mei he ongo mātu'a salokesí ki he mātu'a 'oku 'amanaki ke na fakahoko 'a e tauhi, kapau ko ha felotoi salokesi eni.
- 'oange ha faingamālie nofo fonua ki ha fānau, pe ko hono fakahiki ha fānau mei he nofo masiva 'i ha fonua 'oku kei langalanga hake ki Aotearoa mo hono ngaahi lelei mo e faingamālie.
- fakafaingamālie'i 'a e fāmili mo e whānau ke nau toe lava 'o fakataha.

Oku mau fie'ilo ki ho'o ngaahi fokotu'u fakakaukau pe 'oku totonu ke hanga 'e he laó 'o faka'uhinga'i 'a e ohi, pea ko e hā 'a e taumu'a 'o e ohí 'i ho'o lau 'a'au. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki he liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e taumu'a 'o e ohí 'i he peesi 11 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko hai 'oku kau 'i he ohi?

'Oku fa'a fakamatala'i 'a e ohí ko ha vā 'oku tapatolu 'i he vaha'a 'o e:

- **fānau** 'oku 'ave ke ohí
- **ko e ongo mātu'a totonu** na'a na fanau'í pea 'oku 'a kinaua 'a e totonu fakalao mo hono tokanga'i 'o 'ena fānaú 'i hono fā'ele'i mai
- **pea mo e ongo mātu'a te na ohi** pea te na ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao pea mo e fatongia ko hono tauhi 'a e fānaú hili 'a hono tali 'a e kole ohi

'Oku fakamatala'i mahino 'e he fo'i vā tapatolu ko ení 'a e tūkunga 'o e lao lolotonga. 'Oku 'ikai ke fakatokanga'i 'e ha laó 'a e fāmili mo e kāinga totonu 'o e fānau 'oku ohí 'oku lahi 'a honau ngaahi fatongia mahu'inga 'i he 'ene mo'ui, tautautefito 'i he 'ulungaanga 'a e kakai Māori mo e Pasifikí. Ko e pule'anga, Fakamaau'anga, pea mo e ngaahi sino kuo 'osi fakamafai'i (ko e ngaahi kautaha kuo 'osi fakangofua ke nau fakahoko ha ngāue ki he ohi fakavaha'apule'anga) 'oku 'i ai foki mo honau ngaahi fatongia 'i hono fakahoko 'o e ohí 'i Aotearoa.

Ko e ngaahi totonu 'a e fānaú 'i hono fakahoko 'o e ohi

'I Aotearoa, 'e lava ke ohi ha fānau iiki pe to'utupu 'o a'u ki honau ta'u 20. 'Oku 'uhinga eni 'e kei lava pe ke ohi 'a kinautolu ta'u 18 mo e 19 kuo nau 'osi lava 'o nofo mo mo'ui tau'atāina. 'Oku 'i ai e ngaahi lao fakafāmili pea mo e felotoi fakavaha'apule'anga kehe 'oku 'asi ai ko e fānaú ko ha taha 'oku si'i hifo he ta'u 18.

Taimi 'e ni'ihi, 'oku 'i ai 'a e fānau lalahi ta'u 20 pe lahi ange 'oku nau faka'amu ke ohi kinautolu. Fakatātā 'aki eni, ko e ohí 'oku malava ke ongo'i 'e he tokotaha ko iá 'oku ne fehokotaki lelei mo kinautolu 'oku nau tauhi ia. 'I he ngaahi keisi 'e ni'ihi, ko e ohi ha fānau lalahi ko hono faitokonia, 'o hangē, ko ha taha 'oku fiema'u ke tauhi makehe mo tokanga'i he toenga 'ene mo'ui.

Ko 'etau lao ohí 'oku 'ikai ke ne fakamahino'i lelei mai 'e ia e totonu 'a e longai fānau iiki. Fakatātā 'aki eni, ko e ngaahi totonu 'a e fānaú 'oku 'ikai fiema'u ia ke fakamu'omu'a 'i hono fakahoko ha tu'utu'uni tenau uesia ai. 'Oku 'ikai ke fakapapau'i 'e he laó ia 'e kau 'a e longai fānau iiki 'i hono alea'i 'a hono ohi kinautolu. 'Oku 'ikai ke fenāpasi eni ia mo e te ao Maori (Maori worldview) 'a ia 'oku nau pehē ko e fānau iiki ko e taonga pe ko e koloa 'oku totonu ke tauhi mo tokanga'i lelei. 'E lava pe ke fakahoko 'a e ohí ta'efakakau ki ai e loto 'o e fānau.

'Oku mau fie'ilo ai ki ho'o ngaahi fokotu'u fakakaukau fekau'aki mo kinautolu 'oku totonu ke ohi. 'Oku mau toe fie'ilo foki ki ho'o ngaahi fakakaukau pe 'e anga fēfē hono fakahūhū lelei e ngaahi totonu 'a e longai fānau iiki, 'o tautautefito ki he totonu ke nau kau ki he alea, 'i he lao ohi. Ko e ngaahi fakaikiiki, 'o kau ai 'a e ngaahi founa ke fai'aki e liliú mo e ngaahi fehu'itōnu fekau'aki mo e totonu 'a e fānaú 'i hono fakahoko 'o e ohí 'e ma'u ia 'i he peesi 14 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ongo mātu'a totonu

'Oku pehē 'e he laó ko e mātu'a fakalao 'a ha taha ko 'ene fa'ē (na'a ne fanau'i ia) pea mo 'ene tama (ko ia pe ko ia 'a e husepaniti 'o e fa'eé lolotonga 'a 'ene feitama, pe 'i he 'ene fā'ele pea/pe ko ia 'oku hiki hono hingoa 'i he tohita'u). 'Oku 'i ai mātu'a 'e ni'ihi tena fakakaukau ke tuku atu 'a 'ena fānaú ke ohi, 'a ia ko e tu'utu'uni matu'aki mafatukituki ke fai.

Ko e taimi pe 'e kakato ai e alea 'a e ongo mātu'a totonú ki hono ohi 'ena fānaú ko e ngata ai pe ia 'ena kau ki he alea. 'E 'ikai leva ke toe 'i ai ha'a na totonu ke na kau 'i he alea'i 'a hono ohi 'ena fānau, pe ke na lea ki he fakamaau 'oku ne faitu'utu'uni ki he tohi kole ohi. 'Oku si'i 'aupito foki mo e ngaahi fakamatala pe tokoni 'e ala ma'u 'e he mātu'a totonú kimu'a, lolotonga pea mo e hili e maau 'a e alea ohi.

'Oku mau fie'ilo ki ho'o ngaahi fakakaukau ko e hā e fatongia 'o e ongo mātu'a totonú 'i hono fakahoko 'o e ohi. Ko e ngaahi fakaikiiki, 'o kau ai 'a e ngaahi founga ke fai'aki e liliú mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e fatongia 'a e ongo mātu'a totonú 'e ma'u ia 'i he peesi 17 'o e tohi fakamatala totonu.

Ko hai 'e lava ke ne fai ha ohi?

'Oku fakahā 'e he 'etau lao ohí 'a kinautolu 'oku lava ke nau tohi kole ke ohi (pe ko ia 'oku 'lava ke tali' ke ohi). 'Oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e tu'unga nofo mali, ta'u motu'a, tangata pe fefine, 'a e tokotaha 'oku kole ohi:

- 'e lava pe ke kole ke fai 'a e ohí 'e ha tokotaha, pe ko ha ongo me'a (two spouses) te na kole ke na fakatou ohi
- ko e tokotaha kole ohí kuopau ke 'osi ta'u 25, pea ke lahi ange 'aki ha ta'u 'e 20 'i he ta'u 'o e fānau 'oku teu ke ohi. Kapau ko ha ongo me'a (two spouses) ke na fai 'a e ohí kuopau ke 'osi ta'u 25 'a e tokotaha pea ke 'osi ta'u 20 'a e taha.
- 'e 'ikai lava ke kole ha tokotaha tangata 'iate ia pe ke ne ohi ha ki'i ta'ahine, tukukehe kapau ko e tangata ko iá ko e tamai ia 'a e ki'i ta'ahine pe 'oku 'i ai ha fa'ahinga tūkunga makehe ange.

Ko e ngaahi tu'utu'uni ko 'ení 'oku 'ikai ke ne fakahā pau mai pe 'oku tuha mo'oni 'a e tokotaha kole ohí ke ne lava 'o tauhi ha fānau. 'Ikai ko ia pé ka 'oku 'ikai ke ho'ata mei ai 'a e tūkunga 'o e fāmili 'o e 'aho ní mo e fa'unga 'o e whānau, pe te ne fakatokanga'i 'a e fakakaukau 'o e fakafa'ahinga e tangatá mo e fefiné mo 'ene femaliuluaki. Ne 'osi fakahā pe kimu'a 'e he fakamaau'anga Human Rights Review Tribunal ko e ngaahi tu'utu'uni ko ení 'oku filifilimanako 'o makatu'unga 'i he tu'unga nofo fakamali, ta'u motu'a pea mo e fakafa'ahinga e tangatá mo e fefine.¹ 'I he lao 'a Aotearoa New Zealand, 'oku lava ke ohi fānau ha kāinga ofi pea mo ha hoa ki mui 'a e tamai pe fa'eé (step-parent) 'a e fānau.

'Oku mau fie'ilo ki ho'o ngaahi fakakaukau pe 'oku totonu ke fai ha liliu ki he fa'ahinga 'oku ngofua ke nau ohi ha fānau. Kapau 'oku ke pehē 'oku totonu ke liliu, 'oku mau fie'ilo pe ko e hā ho'o fakakaukau ki ai. Ko e ngaahi fakaikiiki, 'o kau ai 'a e ngaahi founga ke fai'aki e liliú mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo hai 'oku lava 'o ohi 'oku ma'u atu ia he peesi 18 'o e tohi fakamatala totonu.

¹ *Adoption Action Inc v Attorney-General* [2016] NZHRRT 9.

Ko e fāmili mo e kāinga 'o e ongo mātu'a totonu

'Oku 'i ai 'a e fatongia mahu'inga 'o e fāmili, whānau, hapū mo e iwi ke nau fakahoko 'i he mo'ui 'a e fānau ohí. 'Oku 'i ai e mahu'inga makehe 'a e kau mai e kāingá mo e whānau ki hono tokanga'i e mo'ui 'a e longa'i fānau kae tautautefito ki he kakai Māori mo e Pasifiki. Ko hono a'usia ha felotoi fakatokolahi 'oku kau ki ai 'a e fāmili pea mo e kāinga, 'e lava ai ke 'ohake ha ngaahi fokotu'utu'u fakakaukau kehekehe 'i hono alea'i pe ko e hā 'a e founga e tuha mo lelei taha ki he fānau 'oku ohi.

'I he lao lolotonga 'oku 'ikai ke fakakau ai 'a e mahu'inga 'o e fatongia 'o e fāmili mo e whānau, pea 'oku 'ikai fiema'u ke fakakau kinautolu 'i hono fakakaukau'i 'o ha ohi 'o e fānau iiki. Hili ha tu'utu'uni ke fakahoko ha ohi, 'oku to'o 'e he laó ha toe fehokotaki 'a e fānau ki he fāmili na'e fanau'i ai. 'Oku tātaaitaha ke ma'u ha faingamālie ke kau mai 'a e fāmilí mo e whānau 'i hono fakahoko ha ohi.

'Oku mau fie'ilo ki ha'o ngaahi fakakaukau pe 'oku totonu ke kau mai 'a e fāmilí mo e whānau 'i hono fakahoko 'o ha ohi. Kapau 'oku ke pehē 'oku totonu ke fakakau mai e fāmilí mo e whānau, 'oku mau fie'ilo pe ko e hā ho'o fokotu'u ki he founga ke fakahoko'aki. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e fatongia 'o e fāmili 'o e ongo mātu'a totonú pea mo e whānau, 'i he peesi 21 'o e tohi fakamatala.

Ko e Pule'anga, Fakamaau'anga pea mo e ngaahi sino ma'u mafai

Potungāue Oranga Tamariki – Ministry for Children

'Oku kau 'a e Oranga Tamariki 'i he meimei kotoa 'o e ohi 'i Aotearoa. 'Oku nau fengāue'aki fakatou'osi mo e ongo mātu'a totonú pea mo e mātu'a 'oku nau kole ke fai e ohi. Hili 'a e a'u 'o e kole ohí ki he Fakamaau'angá 'oku fa'u leva 'e he kau ngāue (social workers) 'a e Oranga Tamariki 'a e fakamatala pea mo hono vakai'i pe 'oku tuha pe 'ikai ke fai ha ohi 'e he tokotaha 'oku ne fai e kole.

Pea ko e Oranga Tamariki foki 'oku fai tu'utu'uni ('o ui ia ko e Central Authority) 'i ha kole ohi fakavaha'apule'anga 'oku fakahoko 'i he malumalu 'o e Hague Convention.

Ko e Fakamaau'anga

Ko e Family Court 'oku faitu'utu'uni 'i he fakahoko 'o ha ohi 'i he malumalu 'o e lao Adoption Act pea mo e fai ha tu'utu'uni 'i ha ohi fakalotofonua ('i Aotearoa) pea mo e fakavaha'apule'anga 'e ni'ihi.

Ngaahi potungāue kehe

'Oku 'i ai e ngaahi potungāue kehe 'o hangē ko e Department of Internal Affairs and Immigration New Zealand, 'oku nau fa'a kau mai ki he fokotu'utu'u 'o ha ohi. Ko e Te Tāhū o te Ture - the Ministry of Justice 'oku ne tokanga'i 'a e lao 'e 3 ki he ohí pea mo fale'i 'a e pule'angá 'i ha liliu pe fetongi 'a e lao ohi.

Ko e ngaahi sino ngāue ma'u mafai

'Oku 'i ai 'a e ngaahi sino ngāue tu'u tau'atāina ('ikai ko ha potungāue fakapule'anga) kuo 'osi fakamafai'i ke nau faifatongia 'i he ohi fakavaha'apule'anga 'oku fakahoko he malumalu 'o e Hague Convention. Ko e ngaahi sino ngāue ni 'oku nau lava pe 'o fai 'a e 1 'o e ongo fatongia 'e 2 ko eni:

- ko e fakahinohino pea mo e sivi, pe
- fakahoko mo faka'osi/fakaiku'aki 'a e ohi.

'Oku 'ikai ke 'i ai ha sino ngāue kuo fakamafai'i ki he ohi fakalotofonua.

'Oku mau fie'ilo ki ho'o ngaahi fakakaukau ki he fatongia 'o e pule'angá, Fakamaau'angá mo e ngaahi sino ngāue ma'u mafai 'i he fokotu'utu'u 'o e founga ohi. Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e fatongia 'o e Fakamaau'angá 'e ma'u atu 'i he peesi 24 'o e tohi fakamatala totonu.

Ko e 'ulungaanga fakafonuá pea mo e ohi

Ko Aotearoa ko e fonua 'oku lahi ai 'a e ngaahi 'ulungaanga mo e tō'onga fakafonua kehekehe. 'Oku kaunga lahi 'a e 'ulungaanga fakafonua 'a ha taha 'i hono 'ilo'i 'aki ia, pea lava ai ke ne ongo'i 'a hono tupu'angá mo e tu'unga malu 'i he nofo 'a kāinga. Pea 'oku mātu'aki mahu'inga 'aupito ki he kakai Māori 'a e whanaungatanga pea mo e 'ilo'i 'a e whakapapa.

Ko e lao ohi lolotonga 'a Aotearoa New Zealand ni 'oku uho'aki ia 'a e 'ilo mo e founa ohi pea mo e fokotu'utu'u fāmili 'a e ngaahi fonua Uesitē 'o 'ikai ke fakakau atu ki ai 'a e ngaahi 'ilo mo e tō'onga pe 'ulungaanga fakafonua kehe. Pea 'oku 'ikai ke kau 'a e mahu'inga 'o e 'ulungaanga mo e tō'onga fakafonuá ia 'i hono fakakaukau'i mo fokotu'utu'u 'o ha ohi.

Ko 'ene kakato ko ia ha fakahoko tu'utu'uni ohi, ko e ongo mātu'a 'oku na fai 'a e ohí 'oku tuku ki ai 'a e fatongia ki hono tokoni'i 'a e fānau ohí ke ne 'ilo mo pukepuke 'a e ngaahi tefito'i tukufakaholo mo e tō'onga mo'ui fakafonua, kae'uma'ā 'a e lea pea mo 'ene 'ilo ko hai ia. 'I he taimi 'e ni'ihi 'e loto mo fiema'u 'e he ongo mātu'a ohí ke fai e ngaahi fatongia ki he fiema'u ko ia, ka 'oku 'ikai ke na 'ilo pe 'e fēfē 'a hono fakahoko. Pea 'i he ngaahi keisi 'e ni'ihi, 'oku 'ikai mahino lelei pe 'ikai ke fakatokanga'i 'e he mātu'a ohí 'a e mahu'inga 'o e 'ulungaangá mo e ngaahi tō'onga mo'ui fakafonuá.

'Oku mau fie'ilo ai pe 'oku ke tui 'oku totonu ke liliu 'a e founa 'oku fakakau'aki 'a e tō'onga mo e 'ulungaanga fakafonua 'o e fānau ohí 'i hono fakakaukau'i 'o ha ohi pea mo e founa ke lava ai 'a e lao ohi 'o Aotearoa New Zealand ke fakakau mai e ngaahi me'a ni ki ai. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ngaahi 'ulungaangá mo e tō'onga fakafonua mo e ohí 'i he peesi 26 'o e tohi fakamatala kakato.

Whāngai

Ko e Tamaiti whāngai pe tamaiti atawhai ko ha founa ohi ia 'a e kakai Māori 'oku tauhi pe tokanga'i 'aki 'a e fānau ('e ha ni'ihi pe 'o hono kāinga) 'o 'ikai ko e ongo mātu'a totonu na'a na fanau'i. 'Oku fa'a ui 'a e whāngai ko e 'tō'onga ohi Maori' ka 'oku faikehekehe 'aupito ia mei he ohi 'oku fakahoko 'i he lao Adoptions Act. 'Oku fa'a 'ilo ma'u pe 'e he whāngai tamariki ia ko e fānau ohi kinautolu 'o kei lava pe ke nau fe'ilongaki mo e ongo mātu'a, whānau, hapu pea mo e iwi.

'Oku tali pe 'e he lao Aotearoa New Zealand 'a e ohi whāngai 'i he ngaahi 'uhinga si'i pe. 'I he taimi lahi 'oku 'ikai ha totonu fakalao 'a e mātu'a whāngai ia ki he fānau ohi. Pea iku ai 'o faingata'a ke ma'u 'e he mātu'a tauhi fānau whāngai 'a e ngaahi tokoni fakapule'anga ki he ako mo e mo'ui lelei ma'ae whāngai tamariki.

'E malava ke kole 'e he mātu'a whāngai ki he Fakamaau'angá ha tu'utu'uni fakalao ke mahino kuo hoko ha whāngai. 'O hangē ko 'eni, 'e lava ke nau kole ha tu'utu'uni tauhi pe ohi ke mahino fakalao 'a e tu'unga 'o e fānau ohí pea mo e kāinga. Kaekehe, 'oku

fakangatangata pe 'a e lava ke kau atu 'a e whānau 'i he ouau 'o e Fakamaau'anga pea 'e lava ke uesia ai 'a e whānau, hapu, iwi pea mo e rangatiratanga. Pea 'e lava ke hanga 'e he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá 'o veuki 'a e fakafaingofua 'o e tauhi vā 'oku hoko 'i he founa whāngai.

'Oku mau faka'amu ke mahino kiate kimautilu 'a e tikanga 'o e whāngai pea 'oku mau fie fakaongo ai ki he kakai Māori ke mahino pe 'oku totonu ke fakahoko ha liliu ki he laó 'o fekau'aki mo e whāngai. Kapau 'e fiema'u ha liliu 'oku mau faka'amu ke mau fengāue'aki mo e kakai Māori ke fakamahino 'oku 'i ai 'a hono tokanga'i makehe 'a e tō'onga ohi whāngai. 'E 'i ai 'a e feongoongi makehe mo e kakai Māori ke fakahoko ko e konga 'o e fakalelei ke fai ki he lao ohi. 'Oku 'i ai 'a e tānaki ki he fakamatala'i 'o e whāngai 'i he peesi 28 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e tō'onga ohi angamaheni kehekehe

'Oku 'i ai 'a e ngaahi tō'onga pe founa ohi angamaheni 'a e ngaahi fonua takitaha, pea 'oku lahi 'a 'ene 'asi mai he ngaahi fonua 'o e Pasifiki. 'Oku 'ikai ke tali ia 'i he lao ohí 'a e tō'onga ohi angamaheni 'a e kakai kehe (non-Maori), kaekehe 'oku 'i ai 'a e ngaahi konga 'i he lao 'a Aoatearoa New Zealand 'oku ne tali ka 'oku fakangatangata pe. 'O hangē ko 'eni, 'oku tali 'a e tō'onga ohi angamaheni 'i hono fakakaukau'i 'a e livi tauhi fānau (paid parental leave), penefiti 'oku ui ko e (unsupported child benefit), pe 'i he fefolau'aki (immigration).

'Oku mau fie'ilo ai ki ha'o lau fekau'aki mo e tu'utu'uni 'a e laó ki he founa ohi angamaheni (customary adoptions), tautautefito ki he founa ohi 'a e kakai Pasifikí mo e ngaahi komiunitii kehe. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ngaahi tō'onga ohi angamaheni (customary adoptions) 'i he peesi 29 'o e tohi fakamatala kakato.

'Oku fēfē 'a hono fakahoko mo fokotu'utu'u 'a e kole ohi?

Ko e ohi tu'apule'anga pe fakavaha'apule'anga

'Oku 'i he lao Aotearoa New Zealand 'a e ohi tu'apule'anga mo e fakavaha'apule'anga. Ko e ohi Tu'apule'angá (Overseas adoptions), 'oku nofo fakataha pe 'a e fānau ohí mo e mātu'a kole ohi 'i muli. Ko e ohi Fakavaha'apule'angá (Intercountry adoptions), 'oku nofo kehekehe pe fānau ohí mo e mātu'a kole ohí 'i he ongo fonua 'e 2. Ko e lahi taha 'o e ohi 'oku tali 'i Aotearoa he lolotonga ni ko e ohi tu'apule'anga 'a e kakai sitiseni pe pepa nofo fonua mei Aotearoa 'oku nau kole ke nau fai 'a e ohi fānau.

Ko hono tali 'o e ohi tu'apule'anga

Ko hono tali 'a e ohi tu'apule'angá 'oku mahu'inga ia kapau ko e fāmilí 'oku nau folau pe hiki nofo mai ki Aotearoa. 'Oku ta'emaue'i pe hono tali 'i he lao Aotearoa New Zealand 'a e ohi tu'apule'anga 'e ni'ihi ne fakahoko 'i ha ngaahi fonua muli, koloa ke fenāpasi lelei mo e ngaahi fiema'u kehe 'oku fai ki ai. 'I he ngaahi keisi peheé, ko e mātu'a ohí (adoptive parents) 'oku tali ko kinaua ia 'a e tauhi fānau fakalao pea 'e lava ke ma'u 'e he fānau ohí 'a e totonu fakalao mo e ngaahi faingamālie 'o hangē ko e totonu 'i he fefolau'aki mo e totonu 'o ha sitiseni (citizenship). 'E tali ha ohi tu'apule'anga 'i Aotearoa kapau:

- na'e fakalao ia 'i he fonua na'e fakahoko ai
- 'oange ki he mātu'a ohí ha kongā lahi 'o hono tauhi faka'aho 'o e fānau ohí 'i hono fakahoa mo e mātu'a totonu na'a na fanau'i, pea
- na'e fakahoko ia 'i he fonua na'e fokotu'u 'e he lao,² pe na'e foaki ange ki he mātu'a ohí 'a e totonu (rights) tatau pe toe lahi ange 'i he ouau tukufakaholó (inheritance) 'i he fakahoa mo e ongo mātu'a totonu na'a na fanau'i.

'Oku fakafalala 'a Aotearoa ki he fonua 'i tu'apule'angá ke nau fakakaukau'i 'a e ngaahi totonu 'a e fānau, ko 'enau ngaahi fiema'u 'i hono fakahoko 'o e ohí 'i ai, pea mo hono toki tali heni. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fonua ia 'e 'ikai ke nau lava 'o muimui ki he ngaahi founa 'oku ngāue'aki 'e Aotearoa ke malu'i'aki 'a e totonu 'a e fānau, 'o lava ke tu'u laveangofua ai 'enau ngaahi fiema'ú mo 'enau mo'ui. 'O hangē ko 'eni, 'e lava ke nau lavekovia 'i he ngāue 'a e kau pau'u fetuku kakai fakafufū mo fakamālohi'í (trafficking), fakapōpula'i pe pā'usi'i.

'Oku mau fie'ilo ki ho'o fakakaukau' pe 'oku totonu ke fai ha liliu ki he founa 'oku tali ai 'a e ohi tu'apule'anga. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ohi tu'apule'angá 'i he peesi 33 'o e tohi fakamatala kakato.

² Ko ha fonua Kominieuli (Commonwealth), ko e United States of America, ko e siteiti pe vahefonua (territory) 'o e United States of America pe ko ha fonua kuo tuhu'i tonu ki ai 'e he Kovana-Seniale 'aki ha tu'utu'uni Order in Council.

Ohi fakavaha'apule'anga

'Oku 2 'a e tō'onga ohi fakavaha'apule'anga 'i Aotearoa: Ko e ohi fakavaha'apule'anga 'i he malumalu 'o e Hague Convention pea mo e ngaahi founa ohi fakavaha'apule'anga kehe pe.

Ko e ohi 'i he malumalu 'o e Hague Convention

Ko e Hague Convention ko e felotoi fakavaha'apule'anga 'oku ne fai e tu'utu'uni ki hono malu'i 'o e fanaú kapau 'oku ohi kinautolu. 'Oku lava ke ohi fānau 'a e kakai Aotearoa New Zealand mei he ngaahi fonua muli kuo nau 'osi fakamo'oni ki he Hague Convention pea 'oku 'i ai ha felotoi 'a e fonua ko iá mo Aotearoa.³ Ko e fai tu'utu'uni 'a e Hague Convention 'oku kau ki ai 'a e fānau iiki hifo he ta'u 18.

'I he ohi 'oku fai 'i he malumalu 'o e Hague Convention, 'e fetu'utaki 'a e ngaahi va'a ngāue ma'u mafai (Central Authorities mo e accredited bodies) 'o e ongo fonuá fakatou'osi ke nau alea'i 'a e ohi. Ko 'ene mahino pe kuo felotoi 'a e ongo fonuá ki he ohí 'e fakahoko leva, pea 'e tufaki 'a e tohi fakamo'oni ke fakapapau'i kuo lava. 'E kehekehe 'a e tu'unga sitiseni 'o e fānau ohí 'o fakafalala pe ia ki he fonua 'oku nau fai 'a e tohi fakamo'oni.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o laú pe fakakaukaú pe 'e fai ha liliu ki he founa 'e fakahoko ai 'e Aotearoa 'a e founa ngāue 'a e Hague Convention 'i he ohi fakavaha'apule'anga. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ohi fakavaha'apule'angá 'i he peesi 35 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ngaahi ohi fakavaha'apule'anga kehe

'Oku ngofua 'i he lao 'a Aotearoa New Zealand ke fai ha ohi fakavaha'apule'anga 'i tu'a ia he malumalu 'o e ouau Hague Convention. 'I he 2020, ne fe'unga mo e fānau iiki 'e 820 na'e ohi mei tu'apule'anga 'e he kau sitiseni Aotearoa New Zealand na'e foaki 'enau sitiseni koe'uhi ko e hako (descent) kinautolu, pea ko e tokolahi tahá mei he ngaahi fonua 'i he Pasifiki. Na'e 'i ai mo e fānau iiki na'e ohi mei tu'apule'anga 'e he kakai 'o Aotearoa New Zealand (kau ai 'a e kakai sitiseni mo e kau ma'u pepa nofo pe) 'o ma'u ai 'a 'enau ngofua ke nau nofo fonua. 'Oku 'i ai e ni'ihi 'o e kakai Aotearoa New Zealand kuo nau 'osi ohi fānau 'i tu'apule'anga mo nau nofo 'i he ngaahi fonua ko ia, ka ko e ni'ihi ko 'enau folau ki ha fonua ko e fakataumu'a pe ki he ohi fānau.

'E lava 'a e ohi fakavaha'apule'angá 'i tu'a 'i he malumalu 'o e Hague Convention kapau 'e fakahoko ia 'i he:

- Fakamaau'anga New Zealand Family Court, pe
- ko ha Fakamaau'anga 'i tu'apule'anga pea toki tali 'a e tu'utu'uni ko iá 'a mui ange 'i Aotearoa

Kapau 'e fakahū ha tohi kole ohi 'i he Family Court, 'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he founa 'oku fai'aki 'a e ohi fakalotofonua (domestic adoption). Ko e founa ni 'oku lahi ange 'a hono

³ 'Oku 'i ai 'a e felotoi 'a Aotearoa mo e ngaahi fonua ni: Thailand, Philippines, Lithuania, India, China, Hong Kong pea mo Chile.

faingata'á 'o kapau ko e ohi fakavaha'apule'anga, he 'e faingata'a 'a hono fakamā'opo'opo e ngaahi fakamatalá ke 'ilo'i pe 'oku tonu mo'oni. Pea 'e faingata'a ai ke 'ilo pe ko e ohi ni 'e iku ola lelei ma'a e fānau 'oku ohi.

Kapau ko e ohi 'oku fai ia 'i ha Fakamaau'anga 'i muli, pea 'e fakahoko ia 'o fakatatau ki he founa mo e tu'utu'uni 'a e fonua ko ia. 'E lava ke tali ta'emaue'i ha ohi 'i Aotearoa kapau 'oku 'osi kakato 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ki ai. 'Oku lava ai 'e he kakai Aotearoa New Zealand ke nau fakalaka 'i he lao ohi fakalotofonua, pea 'oku ala hoko e ngaahi faingata'a'ia he 'oku 'i ai 'a e lao 'a e ngaahi fonua 'e ni'ihi 'oku 'ikai hu'ufataha mo e ngaahi fiema'u 'a Aotearoa New Zealand ke malu'i 'a e totonu e fānau. Pea 'i hono tali 'o e ngaahi ohi ko iá 'e lava ai ke hoko ia ko ha matu'utamaki'anga 'o e totonu mo e faingamālie na'e totonu ke ma'u 'e he fānau 'i he 'enau tu'uta 'i Aotearoa.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o lau pe 'oku tonu ke fai ha liliu ki he founa 'oku fakahoko ai 'a e ohi fakavaha'apule'angá 'i Aotearoa he lolotonga ni. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ohi fakavaha'apule'angá 'i he peesi 36 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ohi fakalotofonua 'i Aotearoa

'I Aotearoa, 'oku fakahoko 'a e ohi fakalotofonua 'e he New Zealand Family Court. 'I hono fakakaukau'i 'o e ngaahi kole ohi, kuo pau ke fiamālie 'a e Family Court 'oku 'osi kakato 'a e ngaahi fiema'u 'e ni'ihi.

Felotoi

'I he lolotonga ni 'oku fiema'u 'e he laó 'a e mātu'a mo e tauhi 'a e fānau ohi ke nau felotoi ('oku ui eni ko e 'consent') ke fai 'a e ohi. Ka ko hono mo'oni, ko e taimi lahi 'oku 'uhinga ia ki he tamai mo e fa'ē totonu 'a e fānau ke ohi.

'Oku fiema'u ma'u pe 'a e fa'ē totonu 'a e fānau ke loto ki he ohi. 'Oku toki fiema'u pe ke loto ki ai 'a e tamai totonu kapau ko e tauhi fakalao (legal parent pe guardian) ia 'o e fānau ohi. 'Oku 'ikai ke fiema'u ia 'i he laó ke loto 'a e fānau ki he ohi, neongo kuo nau 'osi lahi fe'unga ke lava 'o nau lea mai pe fakahā honau lotó ki ai. Pea 'oku 'ikai foki fiema'u 'a e kāinga, whānau, hapū mo e iwi ke nau loto ke fakahoko e ohi.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukau pe ko hai 'oku totonu ke loto ki ha ohi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ngaahi tō'onga ohi angamaheni (customary adoptions) 'i he peesi 39 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e taimi ke fakahoko ai ha felotoi pea mo hono toe fakafoki 'a e felotoi ko ia.

'Oku pehē 'e he laó 'e 'ikai ngofua ki ha fa'ē ke loto ki ha ohi kae 'oua kuo 'osi 'aho 'e 10 'a e fānau ohi. 'Oku hā mei he ngaahi fakamo'oni ko e ki'i taimi nounou ni 'i he hili 'a e fā'elē ko e taimi faingata'a ia ki he ngaahi fa'ē, pea ngali fu'u nounou ia ke nau fakakaukau'i lelei pe 'e fai ha ohi.

'Oku tu'utu'uni 'e he laó ko ha ohi 'oku 'osi loto ki ai 'a e mātu'a totonú ke fakahoko 'e ha taha kuo 'osi fakapapau'i 'aupito ke ne fai ha ohi pe 'oku ui ko e specific adoptive applicants, 'e 'ikai ngofua ke toe liliu 'a 'ena fakakaukau (ui ko e 'withdrawing') lolotonga 'a hono fakahoko 'o e kole ohi, pe ko hono 'oange ha faingamālie kiate la 'oku kole ohí ke kole ke fakahoko (apply) 'a e kole ko ia.

'Oku mau fie'ilo pe ko e hā ho'o fakakaukau ki he taimi 'oku tonu ke tali ai 'e he ongo mātu'a totonú ha felotoi ohi 'oku alea'i. 'Oku mau toe fie'ilo foki 'a ho'o fakakaukau pe ko e hā e me'a ke fakahoko kapau 'e liliu 'a e fakakaukau ia 'a e ongo mātu'a totonú 'o na loto naua ke fakafoki 'a e felotoi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e taimi kuo vahe'i ke fakahoko pea mo fakafoki ha felotoi (consent) 'i he peesi 40 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko hono to'o pe ko e 'ikai fiema'u ha ngofua

'I he taimi ni'ihī 'e lava pe 'e he Family Court 'o fai ha tu'utu'uni 'oku 'ikai toe fiema'u pe 'e loto ki ai ha taha pe fakatou'osi e ongo mātu'a totonu. 'Oku ui eni ko hono 'to'o pe 'ikai fiema'u 'a e ngofua'. Kapau 'e fakahū ha kole ke to'o 'a e ngofua, 'e toki lava ke fai ki ai 'a e Fakamaau'anga kapau:

1. 'e ngaahi-kovi'i 'a e fānau ohí 'e he mātu'á pe ko e tauhi. 'Oku 'uhinga eni kapau kuo hanga 'e he mātu'á pe tauhi 'o li'aki, ta'etokanga'i pe 'ikai lava ke matauhi lelei mo tokanga'i pe ko hono fakamamahi'i 'o e fānau ohi, pe
2. kuo pehē 'e he Fakamaau'angá ko e mātu'á pe tauhi kuo 'ikai ke na lava 'o tokanga'i lelei 'a e fānau ohí koe'uhi ko ha tōnounou fakasino pe faka'atamai. Pea ko e tōnounou fakasinó pe faka'atamai 'e ngali fuofuolua pe tu'ulua.

'Oku fakaanga'i 'e kinautolu 'oku nau taukave'i mo poupou'i 'a e kongā hono ua, pe ko e kakai 'oku nau faingata'a'ia (disability rights advocates) fakasinó he 'oku lava ke hoko ai hono teketeke'i filifilimanako 'a e kakai 'oku 'i ai 'a honau faingata'a'ia fakasino 'o makatu'unga ai 'a hono mahalo'i 'oku ta'efe'unga 'a 'enau founa tauhi fānau.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukau pe 'oku totonu ke lava 'e he Family Court 'o to'o 'a e felotoi (dispense with agreement) ki ha ohi. Kapau 'oku ke pehē 'oku tonu ke fai ia, 'oku mau fie'ilo pe ko e fē 'a e taimi 'oku tonu ke to'o ai 'a e felotoi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e taimi ke to'o ai 'a e felotoi (dispensing with agreement) 'i he peesi 42 'o e tohi fakamatala kakato.

Tuha mo e taau

Ko kinautolu 'oku nau kole ke fai ha ohi, kuopau ke nau tuha mo taau ke fai ia, 'o 'uhinga ia 'oku nau lava lelei mo tuha totonu (fit and proper) ke nau fakahoko 'a e tauhi faka'aho 'o e fānau ohi. Ko e lao ohi lolotonga 'oku 'ikai ke fakakau ai ha fa'ahinga founa ke 'ilo'i ai pe ko hai ia 'oku ne lava lelei mo tuha totonu 'fit and proper' ke ne fai e ohi.

Ko ha tokotaha ngāue social worker, lahilahi pe ko e tokotaha ko iá mei he Oranga Tamariki, 'e fiema'u ke ne fa'u ha tohi fakamatala ki he Fakamaau'anga fekau'aki mo e tūkunga 'o e tuha mo e taau 'a e tokotaha 'oku kole ohi. 'E 'i ai 'a e ngaahi fakamo'oni kehe ke tānaki mai ki hono fa'u 'a e fakamatala ke 'ave ki he Fakamaau'anga. 'E kau heni 'a e fakamo'oni'i ke 'ilo

pe ko hai 'a e tokotaha ko ia, ko hono tu'unga nofo-fonua, ko e tokotaha nofo-fonua pe sitiseni, ko e ola 'o ha lipooti mei he kau polisi, lipooti mo'ui lelei, vakai'i 'a e ni'ihi na'a nau pou pou ki he kole ohí pea mo e ngaahi tu'asila 'o e 'api nofo'anga.

'I he a'u 'a e kole ohí ki he Fakamaau'angá 'e fai 'a hono fakakaukau'i 'o e lipootí mo e ngaahi me'a kehekehe ke vakai'i 'aki pe 'oku tuha mo taau 'a e tokotaha kole ohi.

'Oku mau fie'ilo ai 'a ho'o fakakaukau' pe 'oku totonu ke fakahinohino 'e he laó pe ko hai 'oku tuha mo taau ke ne fai ha ohi. Kapau 'oku ke tui 'oku tonu ke 'i ai ha tu'utu'uni pehé 'oku mau fie'ilo pe ko e hā ia. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu pe ko hai 'oku tuha mo taau ke ne fai ha ohi 'i he peesi 43 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ngaahi ouau 'o e Fakamaau'anga

Kimu'a pea toki fai ha tu'utu'uni aofangatuku 'e he Family Court, 'oku ne fa'a fakahoko ha tu'utu'uni fakataimi (interim pe temporary) ki mu'a ai. Kapau 'e fai ha tu'utu'uni fakataimi, 'oku lava ke fakahū ha kole ke aofangatuku 'a e tu'utu'uní hili ha māhina 'e 6 ki he 12. Ko e tu'utu'uni aofangatukú 'oku meimei fakahoko ia he keisi kotoa pe.

'Oku fakahoko 'a e tu'utu'uni fakataimí koe'uhi ke lava 'a e mātu'a ohí 'o tauhi lelei e fānau ohi, pea fakafaingamālie'i 'a e potungāue Oranga Tamariki ke nau muimui'i 'a e ohí ke mahino 'oku ola lelei 'a e tauhi 'oku fai ki he fānau ohi. Kaekehe, ko e fakatatali ke fai ha tu'utu'uni aofangatuku 'e lava ke uesia ai 'a e feinga tauhi vā 'a e fānau ohí pea mo e ongo matu'a ohi.

'Oku pehe 'e he ni'ihi 'oku fu'u fuoloa 'a e fai 'o e ngāue ki he ohi. Pea 'oku lahi 'a e fakamole ki ai he 'oku fa'a fiema'u ha loea ke ne fai e ngāue ki he Fakamaau'anga. 'Oku hoko 'a e fakamolé mo e fuoloá ke 'ikai lava ai 'a e kakai Aotearoa pe ko ha fa'ahinga 'i Aotearoa ke nau ohi.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukau' pe 'oku tonu ke fai ha liliu ki he fa'ahinga tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá 'i he ngaahi feinga ohi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ouau 'i he Fakamaau'angá 'i he peesi 45 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ngaahi mafai 'o e Fakamaau'anga

'Oku fakangatangata pe 'a e mafai 'o e Family Court ke nau kole ha ngaahi fakamatala pe lipooti mei ha kau tu'ukimu'a pe taukei fakangāue (professionals). 'I he malumalu 'o e lao ki he ngaahi fāmili oku lava 'e he Family Court 'o tu'utu'uni ke 'oange ha ngaahi lipooti mei ha kakai taukei mo poto'i ngāue (specialist) 'o kau ai ha lipooti fekau'aki mo e 'ulungaanga pe to'onga fakafonua (cultural), mo'ui lelei mo e to'onga mo'ui (psychological) mo e faka'atamai foki. Ko e ngaahi lipooti ko iá 'e tokoni ia ke lava ai 'o fai 'e he Fakamaau'angá ha ngaahi tu'utu'uni na'e lava 'o fakakaukau'i fakapotopoto. 'Oku fa'a tu'utu'uni he taimi lahi ke hoko ha loea ko ha taha ke ne taukave (advocate) ma'ae fānau ohí 'i he ngaahi fakatonutonu fakafāmili 'e ni'ihi.

'Oku mau fie'ilo pe 'oku ke pehē 'oku tonu ke fakalahi 'a e mafai 'o e Fakamaau'angá ke nau kole pe ha ngaahi lipooti ke tokoni ki he 'enau faitu'utu'uni 'i he kole ohi. 'Oku 'i ai mo e

ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e ngaahi mafai 'o e Fakamaau'angá 'i he peesi 45 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e fakahoko e Tu'utu'uni 'a e Lao

'I he lao lolotongá ko e hili 'a e fakahoko 'o ha ohi, ko e fāmili tonu na'e fanau'i ai 'a e fānau ohí pea mo e whānau ko ia, 'e fetongi'i ta'emaue'i ia mo fakalao 'e he fāmili ohi (adoptive family). Ko e totonu fakatauhi mo fakalao 'a e mātu'a totonú ki he 'ena fānaú kuo fakangata ia, pea ko e mātu'a ohí leva 'oku na ma'u kotoa 'a e totonu fakatauhi mo fakalao 'o e fānau ohi.

Ko e ola 'o e tu'utu'uni e lao ohi lolotongá 'oku 'ikai ke 'asi mei ai 'a e naunau 'o e ohi fakafaingofua, pe 'open adoption', he 'oku ne 'ufikaua 'e ia 'o puli e mahu'inga 'a e fāmili totonú mo e whānau. 'Oku hā mei he ola 'o e ngaahi fekumi ko e fakapulipuli 'o ha ohi 'oku 'ikai fakafaingofua pe closed adoptions ko e lava ke ne fakatupu 'a e ngaahi matu'utamaki'anga ki he fānau ohí mo kinautolu 'oku fekaukau'aki mo 'ene mo'ui. Ko hono fakafetongi (replacing) ko ia 'o e fāmili totonu mo e whānau 'i he founga ohí 'oku 'ikai ke fenāpasi lelei ia mo e ngaahi tō'onga pe 'ulungaanga fakafonua lahi, pea 'oku hā ia ki tu'a ki he ni'ihi ko e 'ulungaanga ta'etaau.

'Oku mau fie'ilo pe ko e hā 'a e tūkunga totonu ke 'i ai 'a e fakahoko 'o e tu'utu'uni fakalaó 'i Aotearoa. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e fakahoko 'o e tu'utu'uni 'a e lao 'i Aotearoa 'i he peesi 47 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e founga tauhi makehe ange pea mo e ngaahi tu'utu'uni

Ko e ohí ko e founga ia ke liliu ta'emaue'i ai 'a hono tauhi 'o ha fānau kapau 'oku 'ikai lava ke tauhi ia 'e he mātu'a totonu. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni tauhi kehe 'o hangē ko e tauhi 'guardianship', 'oku toe ma'ama'a ange ia pea 'ikai hoko ha faingata'a'ia fakalao ai, 'a ia 'oku lava ke kei fehokotaki lelei pe 'a e fānau ohí mo e fāmili pe whānau na'e fanau'i mai ia ki ai.

'Oku 'ikai ke fakakau mai 'a e ngaahi tu'utu'uni tauhi kehé 'i hono fakakaukau'i pe 'oku totonu ke ohi ha fānau. Pea 'oku 'ikai ha malu'i fakalao 'o e fāmili pe whānau na'e fanau'i ki ai 'a e fānau ohí ke nau lava 'o fehokotaki mo ia hili 'a hono ohi ia. Ko ha ngaahi felotoi ke ngofua ha fehokotaki, 'o toki alea'i lolotonga 'a e fakahoko 'o e ohi, 'oku 'ikai lava ke faka'aonga'i fakalao ia.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukau' pe 'oku totonu ke vakai'i ha ngaahi tu'utu'uni tauhi (care arrangements) kehe ange 'i he fakahoko 'o ha ohi, 'o kau ki ai mo hono fakahoko hili 'a e ohi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e fakahoko 'o ha founga tauhi kehe ange pea mo hono tu'utu'uni 'i he peesi 49 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko hono tamate'i pe kaniseli 'o ha tu'utu'uni ohi

'Oku lava pe ke liliu pe kaniseli ha tu'utu'uni ohi ka 'oku tātaaitaha. 'O hangē ko eni, 'e lava ke tamate'i ha tu'utu'uni ohi kapau 'e fai ha fakamo'oni loi 'i he Fakamaau'anga, pe ko e felotoi mo e mātu'a totonú na'e fakahoko ia 'i ha founa kākā pe fakamālohi'i. Kapau 'e tamate'i ha tu'utu'uni ohi, 'e fakafoki pe 'a e fānau ohí ki he 'ene ongo mātu'a totonu na'a na fā'ele'i.

Ko hono tamate'i ko ia 'o ha tu'utu'uni ohi 'oku lava ke faingata'a mo fakamole. Kuopau ke foaki 'e he 'Ateni Senialé (Attorney-General) ha ngofua ke tamate'i 'aki ha kole ohi. 'I he taimi 'e ni'ihi 'oku 'uhinga lelei pe hono tamate'i 'o ha tu'utu'uni ohi ke malu'i'aki e ngaahi totonu 'a ha fānau ohi. 'O hangē ko 'eni, kapau na'e li'aki pe pā'usi'i 'a e fānau ohí pea fakamavahe'i ia mei hono tauhi 'e he mātu'a ohi. 'I he lolotonga ni 'oku 'ikai talamai 'e he laó ia 'e lava 'o tamate'i ha tu'utu'uni ohi 'i ha ngaahi keisi pehē.

'Oku mau fie'ilo ai ki ho'o fakakaukáu pe ko e fē 'a e taimi 'oku tonu ai ke kaniseli pe tamate'i ha tu'utu'uni ohi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ki ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e tamate'i pe kaniseli ha tu'utu'uni ohi 'i he peesi 51 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e ngaahi iku'anga 'o e ohi

Ko e 'ilo pe ko hai kita pea mo e ohi

Ko 'ete 'ilo kitá ko e konga mahu'inga ia 'o e mo'ui 'a ha taha. Ko e papau ange 'a 'e te 'ilo kitá 'e tokoni ia ki hono fakaivia kita ke te lololahi mo malava 'o matu'uaki 'a e ngaahi ta'au kehekehe 'o e fononga'anga. 'Oku malu'i 'e he Children's Convention 'a e totonu 'a e fānaú ki he 'enau 'ilo'i pe ko hai kinautolu - 'o kau ai 'a e totonu ki honau hingoa, tangata'i fonua, fāmili pea mo e fehokotaki mo e whānau.

'Oku lahi 'a e ngaahi fakamo'oni ko e fānau ohí 'oku nau fa'a faingata'a'ia ke 'ilo'i pe ko hai kinautolu. 'O hangē ko 'eni, 'e lava ke nau faingata'a'ia ke fai ha fehokotaki mo e hohoko ki honau kainga, tō'onga mo e 'ulungaanga fakafonua, tui fakalotu mo e lea. 'E lava ke uesia ai 'a e fāmili pe kāinga 'o ha taha kuo ohi pea mo e ngaahi to'u tangata hono hoko.

'Oku 'i ai 'a e ohi he ngaahi 'aho ni 'oku fakafaingofua (open), 'o lava ke hoko e tauhi vā lelei 'a e fānau ohi, mātu'a ohí pea mo e mātu'a totonú foki. Kaekehe, 'oku hanga 'e he lao lolotonga 'o fakatapui ke 'ilo 'e he fānau ohí ha fakamatala ki hono tupu'anga.

Ko e tefito'i kaveinga 'o e feinga liliu ki he lao ohí ko hono fakapapau'i 'oku malu'i 'a e totonu 'a e fānau, mo nau mo'ui lelei 'o kau ai 'a 'enau totonu ke 'ilo'i pe ko hai kinautolu takitaha. 'Oku tānaki atu ki he fakamatala'i 'o e ohí mo e 'ilo'i pe ko hai kitá (identity) 'i he peesi 53 'o e fakamatala kakato.

Ko e ngaahi ma'u'anga tokoni ki he ohi

'Oku fa'a fiema'u tokoni 'a e fānau, fānau lalahi kuo 'osi ohi, mātu'a ohi, mātu'a totonu 'a e fānau ohi pea mo e kainga mo e whānau, kimu'a, lolotonga pea mo e kakato 'o ha ohi. 'Oku fai eni koe'uhi he 'e lava ke hoko ha ngaahi uesia kehekehe 'ia kinautolu 'oku nau kau ki ai pea lava ke hokohoko atu 'a e faingata'a'ia hili 'a e fakahoko 'o ha ohi.

'Oku 'ikai ke lahi 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ki he ohí 'i Aotearoa ka 'oku lava 'o ma'u e ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e ohí mei he potungāue Oranga Tamariki. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni fakaloa ia ke fai hano tokonia pe ko hano tufaki atu ha fakahinohino pe fakamatala fekau'aki mo e ohi, pea 'oku 'ikai vahe'i 'e he pule'angá ia ha pa'anga ma'a e kakai 'oku nau fiema'u ha fakahinohino pe tokoni ohi.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukaú ki he fa'ahinga tokoni ke fai ma'a e kakai 'oku uesia 'e he ohí kimu'a, lolotonga pea mo e hili 'a hono fakahoko. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i fekau'aki mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'i he ohí 'i he peesi 54 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e tohita'u hili hono fakahoko ha ohi

'Oku lēsisita 'a e tokotaha kotoa pe 'oku fanau'i 'i Aotearoa 'i he Birth Register 'o kau ai 'a e hingoa 'o e ongo mātu'a totonu. 'I hono ohi 'o ha fānau, 'e fakata'e'aonga'i leva 'a 'ene fuofua tohita'ú pea fa'u 'a e fakamatala fo'ou ke fetongi'aki ia. Ko e tohita'ú 'oku tauhi mo tufa atu ia

mei he potungāue Department of Internal Affairs pea ko kinautolu 'oku nau hiki 'a e fakamatala 'oku 'asi 'i he tohita'u.

'I he tohita'u 'o e fānau ohí 'e 'asi ai 'a hono hingoa ohi pea mo e hingoa 'o e tokotaha pe ko e ongo mātu'a ohi, 'o fetongi'aki 'a e hingoa 'o e ongo mātu'a totonu. 'Oku 'asi heni 'a e tūkunga 'o e tu'utu'uni 'a e laó pea mo e tō'onga fehokotaki pe tauhi vā 'a e mātu'a ohí pea mo e fānau.

'Oku mau fie'ilo ki ha'o vakai pe ko e hā 'a e ngaahi me'a ke 'asi 'i he tohita'u 'o ha taha kuo ohi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e tohita'ú hili ha ohi, 'i he peesi 56 'o e tohi fakamatala kakato.

Ngofua ke ma'u ha fakamatala fekau'aki mo ha ohi

'Oku fakangatangata 'e he lao Aoteroa New Zealand 'a e ngofua ke lava 'o ma'u pe sio 'i he fuofua tohita'u pea mo e lekooti 'o e ohi. 'Oku tauhi 'e he potungāue Department of Internal Affairs 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono fā'ele'i 'o ha taha, pea ko e Oranga Tamariki, fakamaau'anga Family Court, he taimi 'e ni'ihi, kaepehee ki he ngaahi kautaha pe ngāue'anga ('oku 'ikai ko ha potungāue 'a e pule'anga), 'oku nau tauhi e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ia.

'E 'ikai lava 'e he fānau ohí pea mo e ongo mātu'a totonu na'a na fanau'i iá ke fai ha tohi kole 'o e fuofua tohita'ú kae'oua kuo ta'u 20 'a e fānau ohi. He 'ikai lava ha taha mēmipa 'o e fāmilí pe whānau kenau tohi kole ki ha ngaahi lekooti tohita'u 'oku felāve'i mo ha ohi.

'Oku 'i ai 'a e founa tapui pe ko e 'veto' system 'oku faka'aonga'i fekau'aki mo e tohita'u 'o kinautolu na'e ohi kimu'a he 'aho 1 Ma'asi 1986. Ko e 'uhinga 'o e veto 'e 'ikai lava ke 'oange 'a e fuofua tohita'u 'o e fānau ohí ki ha taha te ne kole ke sio ai. 'E lava ke fokotu'u 'a e veto 'e he fānau ohí pe ko e ongo mātu'a totonu na'a na fanau'i ia.

'Oku mau fie'ilo ha'o lau pe ko hai 'oku totonu ke ne ma'u ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ohi pea mo e founa ke nau ma'u 'aki. 'Oku mau toe fie'ilo foki ki ha'o lau fekau'aki mo e founa veto 'i Aotearoa. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e lava ke ma'u ha fakamatala ki ha ohi, pea 'e ma'u ia 'i he peesi 57 'o e tohi fakamatala kakato.

Ko e salokesi (surrogacy) pea mo e founnga 'oku fai'aki 'a e ohi

---

Ko e salokesí (surrogacy) ko e fokotu'utu'u 'oku loto ai 'a e tokotaha ke ne feitama'i ha pēpee 'i hono manavá 'o fakataumu'a ke foaki 'a e fatongia tauhí ki ha taha kehe hili 'a hono fā'ele'i. Ko e tokotaha 'oku loto ke feitamá mo tauhi 'o a'u ki hono fā'ele'i 'o e pepeé 'oku ui ia ko e salokesi. Ko ia 'oku ne fai e fokotu'utu'u mo ha fefine ke feitama 'o fā'ele'i ha pēpē ma'a na 'oku ui ia ko e mātu'a teuaki-tauhi fānau (intending parents)

Ko e ohí ko e founnga pe ia 'e taha 'e lava ke hoko ai ha mātu'a teuaki-tauhi fānau (intending parents) ko ha ongo mātu'a fakalao (legal parents) 'o ha fānau ne fā'ele'i salokesi. Ko hono toe vakai'i lelei 'o e lao ohí 'e fai ai e sio ki ha ngaahi founnga kehekehe ke fakalelei'i 'aki 'a e founnga ohi 'o ha fānau ne fā'ele'i he founnga salokesi. 'E lava ke uesia 'a e tukunga 'o e ohi salokesí 'i ha ngaahi liliu 'e ala fakahoko ki he lao ohi. 'O hangē ko 'eni, kapau 'e fai ha liliu ki he kole fakangofua (consent), 'e lava ke toe tuai ange ai 'a e founnga fakahoko ohi.

Kuo 'osi kole 'e he Pule'angá ki he komisoni ngāue Te Aka Matua o te Ture | The Law Commission, 'a ia ko e sino tu'u tau'atāina ke nau fokotu'utu'u fo'ou 'a e lao 'o Aotearoa New Zealand, ke nau vakai'i fakalelei ange 'a e salokesí mo hono ngaahi ouau kehekehe. 'Oku lolotonga fai 'e he Law Commission 'a e ngaahi ouau 'o e salokesi, kau ai pe 'oku tonu ke 'i ai ha founnga kehe ange mei he ohí ke faka'aonga'i 'e he mātu'a teuaki-tauhi (intending parents) 'o ha fānau ne fā'ele'i salokesi pea 'e fakahoko fēfē 'i he laó ha tu'utu'uni ki ha salokesi fakavaha'apule'anga. 'E ma'u atu 'a e fakamatala ki he ngāue 'oku fai 'e he Law Commission 'i heni: www.surrogacyreview.nz/. 'Oku tānaki atu ha ngaahi fakamatala ki he salokesí 'i he peesi 61 'o e fakamatala kakato.

Ko e fokotu'utu'u salokesi fakalotofonua

Ko e salokesi fakalotofonua ko hono fokotu'utu'u ia 'a ha saloketi pea mo e mātu'a teuaki-tauhi, pea 'oku na nofo pe 'i he fonua tatau. 'I Aotearoa, kapau 'e fiema'u 'e he kakaí ha tokoni mei ha kilīniki tokoni'i ha feinga feitama (fertility clinic), ko e fokotu'utu'u salokesí kuopau ke fakangofua ia 'e he komiti 'efika ko e (Ethics Committee on Assisted Reproductive Technology ('ECART')). Ko e salokesi ko ia 'oku alea'i fakalotofale (arranged privately) ta'ema'u tokoni mei ha kilīniki tokoni'i ha feinga feitama 'e 'ikai fiema'u ha ngofua ia mei he ECART.

'Oku si'isi'i ke ma'u ha fakahinohino ki he founnga ohi, kau ai 'a hono fakakaukau'i (assessments), ma'a kinautolu 'oku nau sio pe te nau ohi salokesi. 'E lava ke hoko ai e faingata'a'ia ke nau 'ilo mo mahino'i 'a 'enau ngaahi totonu. Ko e fiema'u ko ia ke tali 'a e ECART mo e founnga ohí 'oku 'uhinga ia ko e mātu'a teuaki-tauhí kuopau nau kau 'i hono fakakaukau'í ke fakapapau'i pe 'oku nau tuha mo taau ki he ohi fānau. Ko e lahi ange 'o e ngaahi sivi mo fakakaukau'i (assessments) ke faí ko e lahi ia 'a e fakamolé mo toe tuai ange.

'Oku mau fie'ilo 'a ho'o fakakaukaú pe 'oku tonu ke fai ha liliu ki he founa ohi 'o ha fānau salokesi. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu, pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e founa ohi salokesi fakalotofonua 'i he peesi 62 'o e fakamatala kakato.

Ko e fokotu'utu'u salokesi fakavaha'apule'anga

'E 'i ai pe ni'ihi te nau fili ke fai ha fokotu'utu'u salokesi mo ha saloketi (tokotaha 'oku ne fakahoko 'a e salokesi) 'oku nofo muli. 'Oku ui eni ko e fokotu'utu'u salokesi fakavaha'apule'anga. 'Oku tu'utu'uni 'e he lao Aotearoa ke ohi fakalao 'e he mātu'a teuaki-tauhi ha fānau salokesi fakavaha'apule'anga kae lava ke hoko ia ko e mātu'a fakalao (legal parents). 'E lava ke fai 'a e ohi ni 'i Aotearoa pē 'i ha fonua muli.

'Oku fihi ange 'a e feinga ohi salokesi fakavaha'apule'angá 'i he ohi salokesi fakalotofonua. 'Oku 'ikai lahi ha ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e salokesi ohi fakavaha'apule'angá 'o tatau pe mo e salokesi ohi fakalotofonua.

'Oku mau fie'ilo ai 'a ho'o fakakaukaú pe 'oku tonu ke fai ha liliu ki he founa ohi salokesi 'o e fānau ne fā'ele'i salokesi fakavaha'apule'anga.

'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ke fai ai ha liliu pea mo e ngaahi fehu'i tonu fekau'aki mo e founa ohi salokesi fakavaha'apule'angá 'i he peesi 64 'o e tohi fakamatala kakato.

**Ministry of Justice
Te Tāhū o te Ture**

justice.govt.nz

info@justice.govt.nz

0800 COURTS
0800 268 787

National Office
Justice Centre | 19 Aitken St
SX10088 | Wellington | New Zealand

New Zealand Government